

Писаренко С.М.,
доктор географічних наук,
професор кафедри міжнародних економічних відносин
ЛНУ ім. І.Франка,
Семів С.Р.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Львівської комерційної академії,
Моренова Н.Ю.,
аспірант Національного інституту стратегічних досліджень

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ СВРОІНТЕГРАЦІЇ

Для розвитку сучасних світогосподарських зв'язків характерними є активізація інтеграції національних економік, їх секторів та окремих регіонів країн, глобалізація конкуренції та уніфікація її форм між основними учасниками міжнародних економічних відносин. Особливого значення для України набуває активна участь у міжнародному поділі праці та інтеграційних процесах шляхом ефективного здійснення зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД), оскільки це є важливим фактором трансформації та зростання економіки. Досягнення успіху у цьому напрямі передбачає підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних економічних суб'єктів на зовнішньому ринку, розвиток і реалізацію експортного потенціалу, що дозволить здійснювати успішну інтеграцію економіки України, зокрема окремих її секторів та регіонів, у світове господарство.

Впровадження системи заходів із забезпечення конкурентоспроможності значною мірою визначатиме ефективну діяльність вітчизняних підприємств, галузей і регіонів на зовнішніх ринках, сприятиме вирішенню проблем і ліквідації структурних диспропорцій їх ЗЕД, і тому вимагає глибокого наукового аналізу та обґрунтування методів і механізмів реалізації.

Проблеми конкуренції та забезпечення конкурентоспроможності економічних суб'єктів в умовах міжнародної інтеграції досліджували такі західні вчені, як Д. Рікардо, А. Сміт, Д. Абель, Г. Гамель, П. Друкер, К. Ендрус, Р. Ешенбах, П. Зенге, Ф. Котлер, Р. Коуз, К. Крістенсон, М. Портер, К. Прахалад, Р. Солоу, Й. Шумпетер, Ф. Хайек.

Значний внесок у дослідження проблем розвитку зовнішньоекономічних зв'язків та міжнародної інтеграції країн з перехідною економікою, теорії і практики зовнішньої торгівлі та удосконалення механізмів її регулювання, конкурентоспроможності та ефективності ЗЕД економічних суб'єктів в умовах відкритої економіки здійснили такі вітчизняні економісти, як В. Андрійчук, О. Білорус, В. Будкін, І. Бураковський, З. Варналій, В. Вергун, О. Власюк, А. Гальчинський, В. Геєць, Я. Гончарук, Б. Губський, М. Долішній, Л. Кістерський, Г. Клишко, В. Ключко, В. Кончин, А. Кредісов, О. Кузьмін, І. Лукінов, Д. Лук'яненко, Ю. Макогон, А. Мокій, В. Новицький, В. Онищенко, Ю. Пахомов, О. Рогач, А. Філіпенко, А. Чухно, О. Шнирков.

Активно працюють над дослідженням аналогічних проблем і окремих їх аспектів російські дослідники П. Зав'ялов, С. Захаров, Г. Ковальов, О. Михайлов, А. Медведєв, М. Моїсеєв, І. Спіридонов, П. Фомичев, Г. Шагалов, С. Шаталін, В. Юданов та ін.

Проте ще недостатньою мірою знайшли висвітлення в наукових дослідженнях такі питання, як вплив окремих факторів на конкурентоспроможність, економічні засоби та досвід її забезпечення у країнах з перехідною економікою, методичний інструментарій оцінки рівня конкурентоспроможності і економічної ефективності на рівні окремих галузей та регіонів. Потребує системного аналізу проблема державного впливу на конкурентоспроможність суб'єктів ЗЕД на загальнодержавному та регіональному рівнях. Це і обумовило актуальність і вибір теми проведеного дослідження.

Метою цієї статті є здійснення комплексної оцінки конкурентних переваг галузей української економіки та обґрунтування стратегічних напрямів підвищення їх конкурентоспроможності на зовнішньому ринку необхідно з'ясувати сутність, видову структуру, фактори конкурентоспроможності економічних суб'єктів в умовах відкритої економіки; адаптувати методичні підходи та здійснити оцінку конкурентних переваг галузей

української економіки на зовнішньому ринку; обґрунтувати стратегічні напрями підвищення конкурентоспроможності галузей економіки в умовах поглиблення міжнародної інтеграції.

У процесі інтеграції України до системи світового господарства її економіка стає дедалі відкритішою внаслідок проведення політики лібералізації її зовнішньої торгівлі. Але у перехідний період, коли українські товаровиробники ще не мають ні досвіду, ні капіталу для повноцінної конкуренції на світових ринках, уряд України має селективно підтримувати розвиток своїх товаровиробників [1, С. 386]. Очевидно, що при формуванні інтеграційної стратегії виникають певні протиріччя між необхідністю інтегруватися у світову економіку, з одного боку, та забезпечення ефективної внутрішньоекономічної інтеграції, формування внутрішнього ринку, підсилення конкурентоспроможності власного товаровиробника, тобто захисті національних інтересів, з іншого. Слід враховувати, що світова економіка залишається ареною зіткнення різнопланових інтересів економічних суб'єктів ринку. Тому створення власної системи економічної безпеки дозволить уникнути можливих негативних наслідків швидкого всебічного відкриття національної економіки, забезпечити її конкурентоспроможність, ефективно взаємодіяти з усіма суб'єктами міжнародних економічних відносин. Це зумовлює необхідність застосування основних наукових положень теорії конкуренції у виборі стратегії входження перехідної економіки у складну систему світогосподарських зв'язків.

В основі сучасних теорій конкуренції і конкурентних переваг лежать дослідження таких зарубіжних дослідників, як Д. Абея, К. Ендруса, П. Зенге, Г. Гамеля, К. Крістенсена, К. Прахалада, Р. Ешенбаха, найфундаментальнішими з яких є роботи професора Гарвардської школи бізнесу М. Портера. У цих теоріях досліджуються особливості конкуренції у різних сферах діяльності і на різних рівнях (підприємства, галузі, країни) у нерозривному зв'язку із застосуванням теорій стратегічного менеджменту, яка дозволяє здійснювати вибір тієї чи іншої стратегії конкурентної боротьби на світовому ринку. К. Еклунд, розглядаючи проблеми конкурентної боротьби на світовому ринку підкреслює, що „висока конкурентоспроможність – це той ключ, який дозволяє усувати конфлікт цілей між внутрішнім і зовнішнім балансами. Вона є основоположною передумовою розвитку економіки в цілому без дефіциту платіжного балансу і безробіття” [2, С. 143].

У економіці планового типу країн Центральної і Східної Європи та колишнього СРСР категорії “конкуренції” не приділялася значна увага, оскільки передбачалося, що всі товари розподіляються у плановому порядку, і тому підприємствам не було потреби конкурувати між собою на внутрішньому ринку. Як стверджує М. Шніцер, розподіл праці у командно-адміністративних економіках не відображав порівняльних переваг в ефективності, а був просто наслідком нав'язаної державою спеціалізації, орієнтованої на виконання урядових економічних планів [3, С. 47]. Погоджуючись з цим твердженням, зауважимо, що торгівля з зарубіжними країнами, особливо з країнами Заходу, все ж вимагала від колишнього СРСР врахування конкуренції на зовнішньому ринку при розробці стратегій розвитку зовнішньої торгівлі.

Початок трансформації економік нових незалежних держав характеризувався суперечливими процесами входження у світовий ринок. Інтеграція національних ринків у світовий зумовила такі явища, як глобалізацію масштабів конкуренції, активізацію конкурентної боротьби зарубіжних компаній на ринках країн з перехідною економікою.

Основа конкурентоспроможності знаходиться у процесі виробництва, залежить від його науково-технічного рівня, інноваційного розвитку. У сучасних умовах конкуренція діє на стадіях розподілу, обміну, споживання і проявляється як конкуренція товарів і послуг, капіталів, робочої сили, кредитних ресурсів, валюти, інформації, прав інтелектуальної власності. У зв'язку з цим погодимось із тезою, що „конкуренція примушує фірми переходити на найефективніші технології виробництва” [4, С. 87].

Поняття конкурентоспроможності країни на зовнішньому ринку тісно пов'язане із категорією ефективності, оскільки рівень ефективності економічної діяльності свідчить про вміння країни чи окремої галузі економіки використовувати свої відносні та абсолютні конкурентні переваги на зовнішньому ринку. Тому одним із ключових завдань аналізу ЗЕД України є визначення найбільш ефективних операцій, обґрунтування товарної структури експорту та імпорту, визначення галузей, які мають найвищі конкурентні позиції на ринках конкретних зарубіжних країн. Важливим завданням оцінки конкурентоспроможності країни чи

галузі на зовнішньому ринку є, на нашу думку, отримання можливості групування та ранжування окремих товарних груп за показниками конкурентних переваг на зовнішньому ринку. З метою оцінки конкурентоспроможності окремих галузей економіки України на ринках зарубіжних країн доцільно проаналізувати рівень порівняльних переваг у розрізі товарної номенклатури ЗЕД України. Здійснення таких процедур дозволяють визначити найдоцільніші зовнішньоторговельні операції українських суб'єктів ЗЕД на зовнішньому ринку. Такий аналіз дозволяє зробити висновки про рівень конкурентоспроможності окремих галузей на ринках зарубіжних країн та про доцільність переважного розвитку галузей, які мають найвищі конкурентні переваги на зовнішньому ринку.

На практиці для кількісної оцінки порівняльних переваг використовується індекс виявленої порівняльної переваги, розроблений економістом Ліснером (Liesner) і популяризований дослідником Баласою [5; 6; 7, С. 136]. Фактично цей показник представляє собою співвідношення частки експорту сектору певної країни, взятої для аналізу, до частки експорту того самого сектору групи інших взятих для аналізу країн [7; 8, С. 136].

Зіставлення експорту України з експортом зарубіжних країн за товарними групами утруднює пошук спільних класифікаційних підходів згідно української та зарубіжних систем обліку, що обумовлює неадекватність використання стандартного індексу Баласи. Внаслідок цього більш доцільним є використання формули виявленої порівняльної переваги, що обґрунтована французьким Дослідницьким центром прогнозування і міжнародної інформації, яку використовує сектор ринкового аналізу Міжнародного торгового центру UNCTAD / WTO [7; 9, С. 139]:

$$RCA^t = \frac{1000}{(X_j^t + M_j^t)} \times \left[(X_{ij}^t - M_{ij}^t) - (X_j^t - M_j^t) \times \frac{(X_{ij}^t + M_{ij}^t)}{(X_j^t + M_j^t)} \right], \quad (1)$$

де X_{ij}^t - експорт товарів сектору (j) країни (i) до групи інших країн, взятих для аналізу; M_{ij}^t - імпорт товарів сектору (j) країни (i) з групи інших країн, взятих для аналізу; X_j^t - загальний експорт країни (i) до групи інших країн, взятих для аналізу; M_j^t - загальний імпорт країни (i) з групи інших країн, взятих для аналізу.

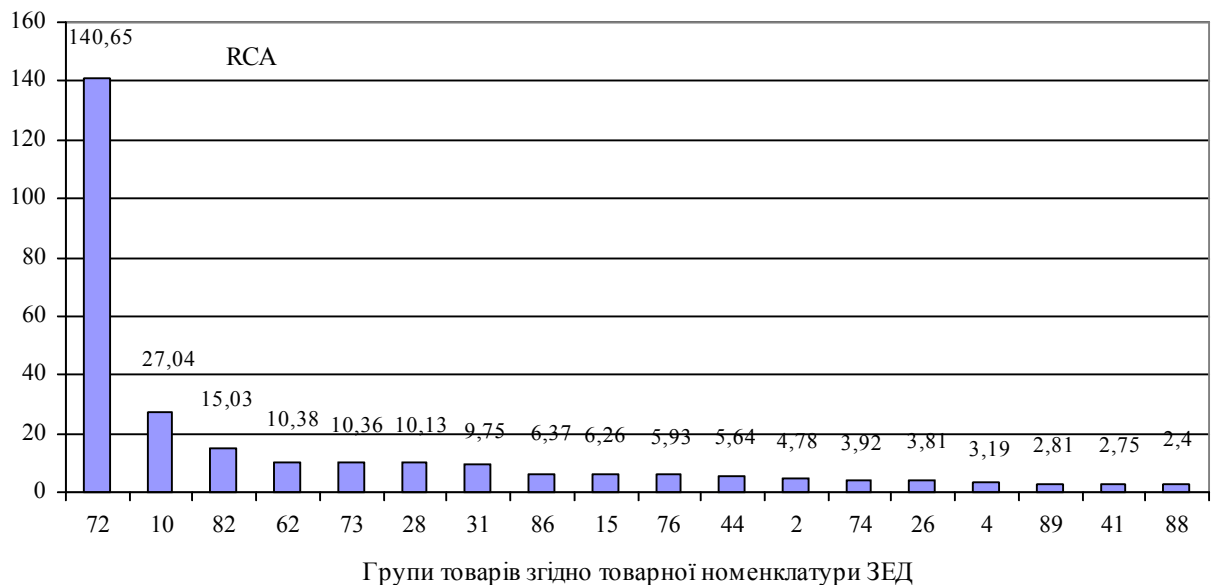
Пропонована методика розрахунку дозволяє оцінити виявлену порівняльну перевагу країни порівняно з групою інших залучених для аналізу країн за певний період (рік або декілька років). Виявлену порівняльну перевагу можна розглянути у динаміці у випадку здійснення аналізу у довготривалому періоді, або ж знайти її середньозважену за певний проміжок часу.

На основі використання цієї методики нами проаналізовано порівняльні переваги України у міжнародній торгівлі загалом і з найголовнішими торговельними партнерами згідно 98 класифікаційних груп ТН ЗЕД. Проведені розрахунки дозволили виявити наступні порівняльні переваги України у зовнішній торгівлі товарами з країнами світу.

Як показали проведені розрахунки за 2003 рік, Україна має найвищі порівняльні переваги на зовнішньому ринку по таких „традиційних” товарних групах, як чорні метали (величина індексу RCA дорівнює 140,6) та зернові культури (відповідно 27,04). У цьому контексті необхідно наголосити, що це є продукція сировинних галузей економіки, експорт якої не є характерним для країн з розвинутою ринковою економікою. Високий рівень конкурентних переваг на зовнішньому ринку має така група, як одяг та предмети одягу текстильні (величина індексу RCA становить 10,38), що свідчить про відносно високий рівень спеціалізації України за цією товарною групою на ринках зарубіжних країн (Рис. 1). Серед інших сировинних товарних груп, значення індексу RCA для яких перевищує 1, доцільно виокремити вироби з чорних металів, продукти неорганічної хімії, добрива, алюміній та вироби з нього, деревину та вироби з неї, мідь і вироби з неї, руди, шлаки і золу, а також широкий перелік продукції агропромислового виробництва (жири і масла тваринного та рослинного походження, м'ясо та субпродукти харчові, молоко і молочні продукти, яйця, шкіряна сировина).

Позитивним є те, що серед українських товарів з високим рівнем конкурентоспроможності на зовнішньому ринку присутня високотехнологічна продукція, що спростовує тезу про сильні конкурентні переваги лише сировинних галузей вітчизняної економіки на зовнішньому ринку. Високий рівень порівняльних конкурентних переваг на

ринках зарубіжних країн мають локомотиви залізничні і рухомий состав, трамваї (індекс RCA становить 6,37), судна, човни та інші плавучі засоби (3,19), літальні, космічні апарати та їх частини (2,40). Вказане дає підстави стверджувати про те, що Україна має відносно високі конкурентні переваги на зовнішньому ринку також по продукції високотехнологічних галузей економіки. Найнижчий рівень конкурентоспроможності на зовнішньому ринку мають такі вітчизняні товари, як продукція паливно-енергетичного комплексу (нафта, газ) та виробі високотехнологічних галузей та з високим рівнем доданої вартості (засоби наземного транспорту, крім залізничного, машини та устаткування, фармацевтична на продукція, включаючи медикаменти, електричні машини, прилади тощо).

Пояснення до товарних груп:

72 - Чорні метали	76 - Алюміній і виробі з нього
10 - Зернові культури	44 - Деревина та виробі з неї
82 - Інструмент, ножеві виробі	2 - М'ясо і субпродукти харчові
62 - Одяг та предмети одягу текстильні	74 - Мідь і виробі з неї
73 - Виробі з чорних металів	26 - Руди, шлаки та зола
28 - Продукти неорганічної хімії	4 - Молоко і молочні продукти; яйця
31 - Добрива	89 - Судна, човни, інші плавучі засоби
86 - Локомотиви залізничні і рухомий склад, трамваї та ін.	41 - Шкіряна сировина
15 - Жири і масла тваринного та рослинного походження	88 - Літальні, космічні апарати, їх частини

Рис. 1. Ранжування товарних груп згідно індексу виявлених порівняльних переваг України у торгівлі з усіма країнами світу

Серед галузей сфери послуг найвищі конкурентні переваги мають транспортні послуги, серед яких явним лідером є послуги трубопровідного транспорту (індекс RCA становить 167,43). Також високим рівнем конкурентоспроможності володіють послуги морського (значення RCA дорівнює 34,09, повітряного (0,21), залізничного (0,11) та інших видів транспорту (12,86). Негативною тенденцією є те, що Україна не має високого рівня конкурентоспроможності у таких галузях сфери послуг, як різні ділові, професійні та технічні послуги, туристичні та ліцензійні послуги. Всі ці галузі є сферами, в яких наша країна має значний людський, науково, технічний і природний нереалізований потенціал. Саме ці сфери послуг, зважаючи на їх важливість для народного господарства країни в цілому, мають стати об'єктом державної політики підтримки та стимулювання експорту послуг на зовнішній ринок.

У процесі дослідження важливо було виявити покращення відмінності у конкурентних перевагах України на зовнішньому ринку. Для цього було розраховано індекси виявлених порівняльних переваг України на ринку 25 країн ЄС та найбільшого зовнішньоторговельного партнера – Росії.

Насамперед доцільно наголосити, що для всіх аналізованих країн-членів ЄС традиційно високі конкурентні позиції мають чорні метали і вироби з них та продукція сільського господарства. Звертає на себе увагу високий рівень конкурентоспроможності на ринках країн ЄС такої товарної групи, як одяг та текстильні вироби. Особливо сильні позиції мають представники вітчизняної легкої промисловості на ринках Бельгії, Великобританії, Данії, Ірландії, Німеччини, Франції, Швеції, Словаччини, Угорщини та Польщі. Це дає підстави стверджувати про значний потенціал і перспективи вітчизняної текстильної промисловості на зовнішньому ринку.

Позитивним є те, що на ринках країн ЄС високим рівнем конкурентоспроможності характеризуються вітчизняні високотехнологічні галузі. Особливо сильні позиції на ринку ЄС має виробництво літальних, космічних апаратів та їх частин, зокрема в Ірландії та Люксембурзі. Вітчизняні виробники локомотивів залізничних та трамваїв мають високі конкурентні переваги у Франції, Швеції та Естонії, засоби наземного транспорту – в Данії та Литві, судна, човни та інші плавучі засоби – у Великобританії, Греції, Нідерландах, Фінляндії, Естонії та на Кіпрі. Звертає на себе увагу така країна, як Австрія, на ринку якої високі конкурентні позиції мають вітчизняні машини і устаткування, прилади та електричні машини. Вказане пояснюється специфікою торговельної політики цієї країни, яка фактично виконує функцію посередника між країнами з перехідною економікою та розвинутими країнами Євросоюзу.

В цілому практично у всіх країнах ЄС високі конкурентні позиції має така товарна група, як паливо мінеральне, нафта та продукти її переробки. Вказане дозволяє зробити висновок про сильні позиції вітчизняних посередників на ринку країн ЄС, які здебільшого продають російську нафту та продукти її переробки, що викликано насамперед значною ціною диференціацією.

Аналізуючи конкурентоспроможність вітчизняної продукції на ринку Росії, необхідно наголосити, що у переліку товарів з високим рівнем конкурентних переваг на російському ринку у значній мірі присутні високотехнологічні товари – машини та устаткування (значення індексу RCA – 49,5), локомотиви залізничні і рухомий склад, трамваї (22,2) та електричні машини (17,4). Вказане пояснюється нижчим рівнем вимог ринку Росії до технічних характеристик вітчизняної продукції у порівнянні з країнами ЄС, що є суттєвим фактором високої конкурентоспроможності вітчизняних високотехнологічних товарів на ньому. Традиційно високі конкурентні позиції на ринку Росії має також продукція вітчизняної металургійної промисловості і продукція агропромислового виробництва.

Підсумовуючи зазначимо, що сьогодні найбільш конкурентоспроможними вітчизняними товарами на зарубіжних ринках є продукція сировинних галузей економіки, що свідчить про значні диспропорції у вітчизняній економіці порівняно з країнами, що є світовими технологічними та економічними лідерами. Разом з тим, проведений аналіз дозволяє стверджувати про значні перспективи просування високотехнологічної продукції та продукції з високим рівнем доданої вартості вітчизняних виробників на ринку країн СНД та Євросоюзу. У цьому контексті особливо важливим завданням реформування економіки є підтримка українських експортерів високотехнологічної продукції у процесі вступу України до СОТ, що дозволить використати переваги розширення можливостей присутності на зовнішньому ринку у процесі модернізації та трансформації економічної системи.

Результати проведеного аналізу дозволяють обґрунтувати наступні рекомендації щодо управління конкурентними перевагами України на зовнішньому ринку:

(1) Ведення оперативного моніторингу конкурентоспроможності вітчизняних галузей на ринках зарубіжних країн на основі розрахунку показників відносних і абсолютних порівняльних переваг України. Такий моніторинг доцільно доповнювати розрахунками традиційних показників ефективності зовнішньоторговельної діяльності за найважливішими товарними групами експорту та імпорту шляхом збору додаткової статистичної та оперативної інформації по операціях з вказаними товарними групами (трансакційні витрати та витрати виробництва, величина митних та податкових платежів, вартість експортних кредитів тощо).

(2) Проведення ранжування галузей української економіки за показниками порівняльних конкурентних переваг на зовнішньому ринку.

Стратегічним завданням такого ранжування визначимо визначення галузей економіки,

які мають найвищі порівняльні переваги на ринках зарубіжних країн. При цьому виявлені найбільш конкурентоспроможні галузі доцільно залучати до загальнодержавних та регіональних програм стимулювання та підтримки. Важливо також проводити такі дослідження на рівні окремих регіонів шляхом залучення спеціалістів відповідних служб органів місцевого державного управління.

(3) Виявлення потенційних конкурентних переваг вітчизняних галузей на зовнішньому ринку.

Прогнозування і обґрунтування сценаріїв торговельного співробітництва між Україною та зарубіжними країнами дозволить виявити по конкретних зарубіжних ринках товари і послуги, які мають значні потенційні конкурентні переваги, але на даний момент не використовуються. Такі дослідження дозволять усунути структурні диспропорції у вітчизняному експорті та імпорті і диверсифікувати діяльність вітчизняних підприємств на зовнішньому ринку.

Наголосимо, що виявлення ще не реалізованих (потенційних) конкурентних переваг є одним із першочергових завдань у системі заходів всесторонніх наукових та практичних досліджень проблеми диверсифікації діяльності окремих регіонів та галузей економіки України на ринках зарубіжних країн в умовах вступу до СОТ та поглиблення євроінтеграції. При цьому особливу увагу доцільно приділяти заходам із підвищення конкурентоспроможності наукоємких та технологічних галузей промисловості, галузей виробництва товарів з високим рівнем доданої вартості, транспортних, туристичних та комерційних послуг.

Список посилань

1. Василенко Ю. В. Перспективи розвитку експортоспроможності виробництва. В кн.: Безпека економічних трансформацій: // Зб. матеріалів круглого столу / під ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД - "Альтепрес", 2000. – 386с.
2. Эклунд К. Эффективная экономика – шведская модель: (Экономика для начинающих и не только для них ...): Пер. со швед.: / М.: Экономика, 1991. – 349 с.
3. Шніцер, Мартін. Порівняння економічних систем / Пер. з англ. – К.: Основи, 1997. – 519 с.
4. Макконелл Кэмпбелл Р., Брю Стэнли Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2 т.: Пер. с англ. 11-го изд. Т. 2. – М.: Республика, 1992. – 400 с.
5. Liesner, H. H. The European common market and British industry. – Economic Journal. – 1958. - № 68. – P. 302-306.
6. Balassa, B. Comparative Advantage, Trade policy and Economic Development. – Harvester Wheatsheaf, New York. – 1989. – P. 41-79.
7. Кончин В. Категорія виявленої порівняльної переваги та оцінка перспектив України на Євrorинку // Журнал європейської економіки. – 2003. - № 1. – С. 135-147.
8. Deardorff, Alan V. (2000, 2001). Deardorff's Glossary of International Economics, 1672 words. (www.personal.umich.edu/~alandear/glosary/).
9. Balassa, B. (1989). Comparative Advantage, Trade Policy and Economic Development. - Harvester Wheatsheaf, New York, pp. 41-79.

Резюме:

Розглянуто проблеми і перспективи розвитку конкурентоспроможності економіки України в умовах євроінтеграції. На основі розрахунку конкурентних переваг галузей вітчизняної економіки обґрунтовано рекомендації щодо управління конкурентоспроможністю українських виробників на зовнішньому ринку.

Резюме:

Рассмотрено проблемы и перспективы развития конкурентоспособности экономики Украины в условиях евроинтеграции. На основе расчета конкурентных преимуществ отраслей национальной экономики обосновано рекомендации относительно управления конкурентоспособностью украинских производителей на внешнем рынке.

Summary:

Problems and opportunities of Ukrainian economy competitiveness development in the terms of eurointegration are revealed. On the basis of competitive advantages of national economy branches calculation recommendations concerning management of competitiveness of the Ukrainian manufacturers on a foreign market are proved.